

Literatura v kontekstu »evropskih« religij (predgovor)

Alen Širca

To tematsko številko so napisali sodelavci, ki prihajajo iz sorodnih panog oziroma raziskovalnih področij – predvsem filozofije, religiologije in literarne vede. Prispevki, ki so tu zbrani, skušajo podati nekatere poglavitne vodilne niti za sodobno raziskovanje tako na področju religiologije kot literarne vede, pri tem pa izhajajo iz zgodovinskega prikaza različnih presekov med literaturo in religijo v evropski kulturi.

Interdisciplinarno področje literarnega in religioznega oziroma duhovnega je znano po svoji težavnosti, da bi se ga mislilo stvari primerno, kolikor imamo opraviti z bližino dveh singularnosti. Religija je lahko na eni strani razumljena kot izvor tega, kar je bilo na Zahodu poimenovano kot literatura, vendar je na drugi strani težko spregledati dejstvo, da je v sodobnem evropskem prostoru religiozna vera (pa tudi duhovnost na splošno) dojeta kot neke vrste aberacija znotraj okvira človeške racionalnosti. Kakorkoli že, že sama ta ambivalenca je lahko poglavitna motivacija za temeljito in poglobljeno raziskovanje. Poleg tega menimo, da v slovenskem akademskem prostoru tej tematiki ni bilo namenjeno dovolj prostora.

Naš namen ni, da bi poskušali podati posebno opredelitev duhovnosti, vendar je uvodoma vendarle dobro poskušati razložiti, na kaj merimo s samim izrazom »duhovno«. Rečeno zelo na kratko, duhovno je skoraj sinonimno z »religioznim«, čeprav ga lahko mislimo kot instanco, ki presega stabilne kulturne in religijske meje. Zato duhovno ni nujno isto kot denominacijsko, konfesionalno, ali včasih celo ne kot religiozno *per se*. Rečeno zelo na splošno, duhovnost nima ničesar opraviti z ezoteričnim, hermetičnim, z vdorom čudežnega, nenavadnega. Še najboljše se zdi, da jo mislimo kot odprtost za vse razsežnosti človeškega bivanja in kot tako večinoma skladno s podedovanim védenjem, modrostjo, ki se je sedimentirala v t. i. duhovnih izročilih.

To nas privede do naslednjega pomembnega vprašanja, namreč kaj je (duhovno/religiozno) izročilo. Najprej lahko pojem izročila razumemo v »horizontalnem« smislu, ki je v skladu s historicistično koncepcijo zgodovine kot sukcesivnega napredka časa, epoh, obdobij. Druga možnost pa je, da izročilo razumemo »vertikalno«, kar pomeni

v navezavi na dogodek, ki presega vsakršno človeško anticipacijo in je kot tak transcendentni pogoj zgodovine, se pravi, da konstituira samo predstavljalnost in misljivost linearnosti časa. Ta vidik bi lahko označili kot zgodovinskost (nekega izročila), ki tlakuje pot k specifičnemu razumevanju duhovne izkušnje. V jedru takšne izkušnje (ki je včasih imenovana tudi mistična) je vselej moment heterogenosti, ki si ga psihološka sfera človeške subjektivnosti ne more prilastiti, saj presega meje predstavljalnega, čiste imanence opisljivosti in se na ravni literarnih besedil manifestira kot erozija lingvističnih konstant. Duhovna izkušnja – ali prizadevanje zanjo – je bistvena odprtost za Drugega, zmožnost za transcendenco. V okviru religiologije je takšen pojem »povsem Drugega« (*das Ganz Andere*) vselej negativno opredeljen. Klasično formulacijo najdemo v delu *Sveto* (Vroclav 1917) izpod peresa Rudolfa Otta:

Sie [die Mystik] nennt es schließlich »das Nichts« selbst. Sie meint mit dem Nichts nicht nur das was durch nichts besagbar ist sondern das schlechthin und wesentlich Andere und Gegensätzliche zu allem was ist und gedacht werden kann. (34–35)

Nazadnje ga [mistika] imenuje čisti »nič«. S tem ničem ne misli samo tega, kar je povsem neizrekljivo, ampak tisto, kar je absolutno in bistveno drug(ačn)o in nasprotno vsemu, kar je in kar je mogoče misliti. (43)¹

Čeprav nam najbrž ni uspelo podati celovite podobe evropskih duhovnih izročil, kot so se manifestirala v literaturi (to bi bilo preambiciozno), smo si skušali prizadevati za kar najbolj pluralno podobo zgodovinskega konteksta evropske duhovnosti. Poleg krščanstva smo vključili tudi vpliv judovske in islamske mistike na evropsko literaturo.

Zgradba tematske številke ni torej niti naključna niti izčrpna. Razprava Matica Kocijančiča se ukvarja s Sofoklesovo *Antigono* in tematizira najvplivnejše razlage vprašanja dvojnega pokopa, in sicer v psiholoških, teoloških in narativnih razsežnostih. Poleg tega pa obravnava tudi odločilno pomembnost tega vprašanja za sodobno misel o mestu realnosti v grški dramati. Borut Škodlar in Jan Ciglenceki se osredinjata na patristično in bizantinsko dediščino, in sicer ob branju Dionizija Areopagita in Janeza Klimaka, katerih dela označita za kenotično književnost. Izraz »kenotična« je treba misliti kot izpraznjenje sebstva in ta proces razumeti kot postopno opuščanje navezanosti na posebne dele narativnega jaza, ki učinkujejo kot motnje v obliki misli, idej, čustev, želj, skušnjav in strahov.

¹ Rudolf Otto. *Sveto. O iracionalnem v ideji božjega in njegovem razmerju do racionalnega*. Prevedel Tomo Virk. Ljubljana: Nova revija, 1993.

Potem se pomaknemo k srednjemu veku. Nena Bobovnik se ukvarja z mistično teologijo Nikolaja Kempfa, ki je deloval v kartuzijah Pleterje in Jurklošter na predvečer reformacije. Pri tem skuša pokazati, da je bilo njegovo delo povezano s t. i. rensko-flamsko mistiko in da je bil pomembna figura v okviru poznosrednjeveške mistike. Prispevek Neže Zajc se dotika vzhodnega krščanstva, in sicer podaja pregled teologije in duhovnost Maksima Greka in ima njegovo uporabo verzov iz izročila bizantinske himnografije za »veljaven uvod v izvirno slovansko poezijo v evropski renesansi«. Al-Daghistani v svojem prispevku o islamski mistiki raziskuje vpliv Hafiza na Goetheja. Poleg tega meni, da je predvsem estetska razsežnost *Korana* bila tista, ki je pomembno prispevala k ustvarjalnosti največjega nemškega pesnika.

Razprava Blaža Zabela nas opomni na t. i. mistiko narave, razumljeno kot izkušnja izvorne enosti z Naravo. Kot dokazuje avtor, so bralne prakse Homerja vplivale na romantično dojetje antike kot dobe, ko je bila primordialna enost z Naravo še možna. Milosav Gudović posega po primerjalnem branju dveh velikih literatov 19. stoletja: Hölderlina in Dostojevskega. Njegov pristop k besedilni analizi se napaja iz fenomenološko-hermenevtične tradicije. V svojem poglobljenem branju ključnih podob in metafor obeh piscev vzpostavlja pogoje možnost za »kenotično« interpretacijo literarnega.

Čeprav se je judovska mistika odvijala na robovih evropske kulturne zgodovine, je to vendarle pomembna tema pri nekaterih sodobnih piscih. Vid Snoj v svojem eseju o Celanu, ki v sodobni literarni vedi velja za enega izmed najprominentnejših literatorov po drugi svetovni vojni, ugotavlja, da se je Celan v svojem »Psalmu«, ko imenuje Boga Nihče, morda opiral na kabalo. Martin Uranič se osredotoča na razlago slovitega romana *Neznosna lahkost bivanja*. Pri tem se navezuje na Nietzscheja in ugotavlja, da nas »dihotomija med lahkostjo in težino vabi k temu, da na novo premislimo evropsko duhovno izročilo, ki se, kolikor izhaja iz starogrških korenin, giblje znotraj Platonove *chorismós* med umskim svetom zunajzaznavnih idej in votlinskega sveta zaznavnega izkustva«.

V sklepnem eseju nas Dejan Kos sooči z refleksijo o izvorih poezije, kot jih najdemo v evropski misli. Kos se zavzema za tisto razumevanje izvorov, ki presega logiko kavzalnosti in ontologije in zaključí z uvidom: »Evropska poezija je vseskozi ohranila elementarno povezavo s svojim duhovnim izvorom. To pa se ne razodeva samo na ezoteričnih robovih literarnih izročil, ampak v vseh njenih plateh in še zlasti v njenih vrhovih.«